

Ο κίνδυνος του αστερία Το σύμβολο του άστρου στην ποίηση του Τάκη Βαρβιτσιώτη

Κωνσταντίνος Ηροδότου

Στην ποίηση του Τάκη Βαρβιτσιώτη η λέξη «άστρο» απαντά πολλές φορές. Στο βαθμό που μας αφορά ο ουρανός, αξίζει να πλησιάσουμε κατά το δυνατόν το σύμπαν του ποιητή. Ο αστρολάβος για την αναζήτηση μπορεί να είναι το ποίημα «Επιτύμβιο»:

«Το άστρο πετούσε πολύ χαμηλά
Τυφλό παραδέρνοντας σιμά στη ρίζα ενός δέντρου

Τής κόρης το μάτι απομακρύνονταν σταθερά κατά
τον ουρανό
Ίδια σταγόνα σταθμεύοντας στη σιωπή μιας λίμνης

Η φτέρη τα σκέπασε και τα δυο»

(Το πέπλο και το χαμόγελο, 1958-1962)

Αινιγματική και μυστηριώδης η αναφορά. Μιλούμε ευθύς εξαρχής για την άρση του κανόνα της βαρύτητας. Το άστρο πετά εγγύτατα και παραδέρνει τυφλό, την ίδια στιγμή που η ματιά της κόρης κατευθύνεται στον ουρανό εν σιωπή. Στο τέλος, η φτέρη, αλλιώς η λήθη, καλύπτει και τις δύο στιγμές, ως τρίτη εικόνα. Αν αναλογιστούμε τον τίτλο του έργου, «Επιτύμβιο», προσλαμβάνουμε το θάνατο ως κλειδί. Η εικόνα του θανάτου έρχεται τρεις φορές και προβληματίζει.

Στην παγίδα των τριών εικόνων δεν θα πέσουμε, αφού η διάκριση ανάμεσα στη δράση του άστρου και στην αίσθηση-όραση είναι πλασματική. Άλλωστε, η φτέρη σκιάζει «και τα δυο», αδιακρίτως και μάλλον ταυτοχρόνως. Το έργο εδράζεται σε έντονες αντιθέσεις. Η πολύ χαμηλή πτήση του άστρου αντιπαρατίθεται προς τη σταθερή απομάκρυνσή του οφθαλμού της κόρης, με αποτέλεσμα πάντα την κίνηση του φαινομενικά ακινήτου. Η τυφλή περιπλάνηση αντιπαραβάλλεται προς τη

στάθμευση, ενώ οι φράσεις «ρίζα ενός δέντρου» - «σιωπή μιας λίμνης» προδίδουν την ομοιότητα του τόπου, αν δεν πρόκειται για ταυτολογία.

Είναι, λοιπόν, ο θάνατος το κλειδί του ποιήματος; Όχι, ο θάνατος είναι πάντα κλειδωνιά. Και τούτη ακριβώς την αφετηριακή αντίθεση φωτίζει ο Βαρβιτσιώτης, ξεκινώντας από το ερώτημα της στάσεως «Η ζωή, πώς θνήσκεις;» Το ερωτηματικό εκφράζει την απορία του τρόπου και η πρωτογενής αναφορικότητα του κομίζει ψήγματα πέρα από το απτό, ή τουλάχιστον τον πόθο.

Για να εννοήσουμε καλύτερα το ελαμφοτερίζον σύμβολο του άστρου απαραίτητο είναι να καταφύγουμε ενδεικτικά και σε άλλα ποιήματα. Συνήθως η λέξη άστρο συνοδεύεται από την εικόνα του υγρού στοιχείου, με τη μορφή μιας λίμνης, μιας θάλασσας ή ενός πηγαδιού, και μιας κόρης. Το νερό, το αστέρι και το κορίτσι καταληκτικά συγχέονται.

«Οι κοπέλλες φιλιούνται με τούς καθρέφτες
Γίνονται άστρα

Και πέφτουν στο νερό»

(Άρρητη Γέννηση, Φύλλα Ύπνου, 1941-1944)

Εδώ μια βαθύτερη υπαρκτική σχέση συνδέει τα κορίτσια με τους αστερισμούς μέσω του καθρέφτη. Το σύμβολο του καθρέφτη στο έργο του Βαρβιτσιώτη αποτελεί εσώτερο τρόπο του οράν και του ιδέσθαι. Δε λειτουργεί μεταμορφωτικά, δε μιλούμε για μαγικό καθρέφτη, αλλά καταδυτικά, αποκαλυπτικά. Και γι' αυτό συνοδεύεται πάντοτε όχι από μια πτώση, αλλά από μια κατάδυση. Με ποια κατεύθυνση όμως; Ας δούμε το «Νυχτερινό» :

«Στο δάπεδο
Ένα σβησμένο κερί

Τού φεγγαριού τα μέταλλα
Πάνω στις στέγες

Νύχτα ενδόμυχη
Σαν κάμαρα κλειστή

Δυο σκονισμένα γάντια κιτρινίζουν
Πίσω απ' τα τζάμια τ' ουρανού

Ο θάνατος είναι καθρέφτης

Ποιος είτε πώς δε μιλούν οι νεκροί

Μέσα στη σιωπή φυτρώνουν

Τα λόγια τους σαν το χορτάρι

Με κλειστές πόρτες
Με κλειστά παράθυρα

Έρχεται η βροχή»

(Φύλλα Ύπνου, 1941-1944)

Εάν αυθαίρετα ορίσουμε την πραγματικότητα με τον τρόπο της θάλασσας, σε επιφάνεια, βυθό και πυθμένα, η κατάδυση, η κάθε κατάδυση δεν μπορεί παρά να γίνεται με φορά προς το θάνατο, αφού υπάρχουν τα αναπνευστικά μας περιθώρια. Υπάρχει τάχα και ο κίνδυνος της βροχής, γι' αυτό κλειδαμπαρωνόμαστε, όταν τα λόγια των νεκρών αναφύονται και η ατμόσφαιρα καθαρίζει. Το ζητούμενο είναι να ανοίξουν οι πόρτες. Γι' αυτό στην ποίηση του Τάκη Βαρβιτσιώτη ο θάνατος δεν μπορεί παρά να είναι μια λεπτομέρεια, αφού ο ορισμός της πραγματικότητας διασπάται κατά κυριολεξία εν εις τα εξ ων συνετέθη και δένεται στο όνειρο με το μαγικό νήμα του υπερρεαλισμού. Ο ποιητής δεν αρνείται το θάνατο, απλώς τον προσπερνά. Το νόημα δεν κρύβεται τόσο στο ρήμα όσο στο απλώς.

«Όταν δε θα υπάρξεις
Όταν δε θα υπάρχουμε
Και τα χέρια σου θα ταξιδεύουν
Να βρουν μian άλλη ζωή
Ν' αγκαλιάσουν μian άλλη πιο απέραντη θάλασσα
Ν' ανάψουν κι αλλού τούτο το άστρο
Πού μένει πάντα αιχμάλωτο
Μέσα στη λάμπα

Θα προχωρήσω με τον ανεμοστρόβιλο
Κάτω απ' τα ψηλά κυπαρίσσια
Ν' ανταμώσω τον ίσκιο
Σταυρωμένο πάνω στα ρόδα
Ενός άυλου κήπου»

(Όταν δε θα υπάρξεις, Το ξύλινο άλογο, 1950-53)

Στο ποίημα «Όταν δεν θα υπάρξεις» το άστρο βρίσκεται δέσμιο, πομπός μιας αιχμάλωτης ζωής, όπου τα πράγματα προβάλλουν εν σμικρώ. Η θάλασσα στην «άλλη ζωή» περνά στον υπερθετικό βαθμό, ενώ το άστρο που ανάβουν τα χέρια της αγαπημένης είναι απaráλλαχτο ως σήμα μεταβάσεως. Δεν φωτίζει μόνο τον μετά την ύπαρξη χρόνο, ως μακρινή προέκταση της φλόγας πίσω απ' το γυαλί, αλλά λειτουργεί και στον ενεστώτα χρόνο. Τούτο προδίδει η φράση «κι αλλού». Η αναντιστοιχία ζωής-θανάτου αίρεται υπό την παρουσία του συμπλεκτικού συνδέσμου. Αρκεί ένα και. Πέρα από την εικόνα της λάμπας και του αλλού φλέγοντος άστρου, κρύβεται η εικόνα του συγκαρινού άστρου, του ήδη αναμμένου. Καταργείται επομένως το χρονικό όριο, το τέλος.

Ο θάνατος επανέρχεται ως παραγάδι της σιωπής, σε αντίστιξη με το άστρο που κινείται ελευθέρως από τα χέρια της αγαπημένης ένθεν κακείθεν της φθοράς.

«Γιατί να πρέπει να θυμούμαστε
Την τρομερή ραγισματιά
Τη στάχτη τής φωτιάς
Τα πένθη τις ρυτίδες
Τόσα καμένα φρόκαλα
Τόσα χαμένα χρόνια
Τέλος εκείνο το αποτρόπαιο σημάδι;

Γιατί να πνίγουμε κάθε βραδιά
Χιλιάδες άστρα
Μέσα στο πηγάδι;»

(6, Ενωμένα χέρια, 1975)

Ο καθρέφτης φέρνει στο προσκήνιο τον κίνδυνο του αντεστραμμένου ειδώλου. Ο παρατηρητής κινδυνεύει να πνιγεί, εάν δεν κατανοήσει τη σημασία των άστρων, που δεν απέχουν πολύ απ' τον καθένα μας, αφού, σύμφωνα με τον ποιητή,

«Και μες στο αίμα σου
Εν' άστρο πάντα ταξιδεύει»

(Είσαι όμορφη, Αλφαβητάριο, 1954).

Τα άστρα πνίγονται μέσα στις εξαιρετικά πολύπλοκες διαβαθμίσεις μιας ανελέητης πραγματικότητας στην οποία ο άνθρωπος βουτά για να ψηλαφίσει νόημα ζωής, μπερδεύοντας ενίοτε τον σκοτεινό αστερία με το αστέρι. Και όμως είναι δυνατή μια διαφορετική οπτική, ακόμη και όταν ο θάνατος γίνεται κάτοπτρο, δηλαδή εμπρηστικός μηχανισμός. Μια πέτρα αρκεί, από αυτές που ρίχνουμε στο πηγάδι για να μετρήσουμε το βάθος του. Άλλωστε, ο ποιητής χωρίς φωνές και θόρυβο εκφράζει ως εξής τη στάση του απέναντι στον κόσμο :

«Μόλις μιλώ,
Για να διατηρήσω

Την ελπίδα.»

(Εωθινή ελεγεία, 1947)

Με το ποίημα «Ο έρωσ έχει πάντα δικιο» λύνονται οι απορίες

«Ο έρωσ έχει πάντα δικιο
Και το κορίτσι πού αγαπά
Έξω κοιμάται δίχως αλεξήλιο

Γυμνό στην ακροθαλασσιά
Και το κορίτσι πού αγαπά
Μέσα στη νύχτα εγκαταλειμμένο
Καμιά φοβέρα δεν το σκιάζει
Και μ' όλα τ' άστρα στολισμένο
Το θάνατο ενταφιάζει»

Η θαυμαστή αλιεία, 1985-1986)

Η κόρη κοιμάται στην ακροθαλασσιά, πέρα από το βυθό, και φέροντας άστρα κατορθώνει με τον έρωτα τη νίκη κατά του θανάτου. Ο ποιητής απλώς προσπερνά το θάνατο, μιλώντας –όπως λέει σ' ένα στίχο του- «Δίχως σημάδια περιττά και υπονοούμενα». Τον αντιμετωπίζει ως λεπτομέρεια. Για το λόγο αυτό, με μια δεύτερη ανάγνωση, το «Επιτύμβιο» δεν φαίνεται ως νεκρολογία αλλά μπορεί κάλλιστα να τοποθετηθεί στο γνώριμό μας παράλιο μνήμα.

Ο ουρανός τη νύχτα, επί την επιτολή των αστερισμών, εισδύει μέσα μας. Πάλι λάθρα το άστρο γίνεται μεταφορά στο συντακτικό του «υπάρχειν» και του «ακόμα».

Άλλωστε, ο ποιητής κινείται πάντα εναντίον του θανάτου, εις πείσμα των καιρών αγγέλλοντας :

«Γιατί υπάρχει ακόμα η ευτυχία
Να παραμείνουμε γυμνοί έξω στο χώμα
Με τα μαλλιά στον άνεμο
Γιατί υπάρχει ακόμα η ευτυχία
Να διαρκεί ένα σώμα ανέπαφο καθώς μια λάμψη
Γιατί υπάρχει ακόμα ένας ουρανός
Πού να φτάνει τη νύχτα ως μέσα στα κρεβάτια μας»

(Φαντασθείτε μιαν άβυσσο, Ωκεανίδες, 1963-1965)